

אף על פי כן – אמנה

(תשובה למאמרו של הרב ישראל רוזן)

לנוחיות הכתיבה, ואף לנוחיות הקריאה (לדעתי) תעסוק תגובתי לנושאים שהועלו, מן הסוף להתחלה.

א. אחריות אישית ואחריות הציבור (לפרק ה)

כותב הרב רוזן:

אני קורא לרב מדן 'לחשוף את מקורותיו' ביחס לסעיפים אלו או להודות שהוא 'דן יחידי'.
אין לי מקורות לחשוף. רבנים שעברו על האמנה והסכימו עמה (והם אינם רבים) יוכלו לעשות זאת בעצמם אם ירצו בכך. חלקם העירו הערות חשובות, ואלו נכנסו בגוף האמנה. הרבנים המתנגדים ידועים. הרוב הגדול של הרבנים שפניתי אליהם, שמעו, התעניינו ואמרו שיקראו ויגיבו. כנראה לא מצאו זמן פנוי לכך, או שהעניין לא נראה להם חשוב דיו. אין לי טענות לאיש. האמנה היא ארוכה וכבדה, וקריאת המבואות והנימוקים לסעיפים מתישה וגוזלת זמן לא מועט. הרב רוזן אמר לי, שעבר על הסעיפים עצמם, אך על שאר החומר עבר ברפרוף בלבד. את משמעות הסעיפים השונים ואת נימוקי להם העדיף לכתוב בעצמו, והתוצאות מונחות לפנינו במאמרו.
בכל מקרה, האחריות כולה עלי. הבהרתי מספר פעמים, שאינני דן יחידי. גם אם ארצה לדון יחידי, איש לא קיבל אותי לדיון, ואף אינני דיון מומחה הראוי לדון יחידי. אינני אלא מגיש הצעה לשיפוטו של הציבור, ובראש ובראשונה לשיפוטים של רועי הרוחניים. להצעתי חסרונות רבים. אחד מהם הוא, שיש לקרוא אותה ברצינות ולהשקיע מאמץ לא קל בהבנת סעיפיה השונים וביחסי הגומלין ביניהם. בלא זה עלולה להיווצר תמונה מעוותת על משמעותה ועל מניעי לכתביה.

ב. תחבורה ציבורית וחילול שבת (לפרק ד/5)

כותב הרב רוזן:

אין לך פומביות רבתי מתחבורה ציבורית, וזו עולה בעיני אפילו על פרהסיית קניוני הצמתים. יתר על כן, הנימוק הסוציאלי המועלה על ידי המציעים, שלא לפגוע בשכבות החלשות והעולים הזקוקים לבידור בשבת, - נימוק זה לוקה בצביעות-מה, שהרי התחבורה הציבורית מושבתת בשעות הלילה הקטנות, ואילו הדיסקוטקים רק מתחילים אז לפעול, והיכן הצדק הסוציאלי?

אני מסכים עם הרב רוזן על פגם הפרהסיה הקיים בהפעלת אוטובוסים ובהפעלת קואופרטיבים גדולים. זוהי הסיבה לכך שהצעתי שאותה תחבורה לא תוכל להתקיים אלא על ידי מיניבוסים. נימוקיי נאמרו בדברי ההסבר לסעיף. המילה 'זישקל' שנאמרה באמנה משמעותה שלא הגענו להסכמה מלאה בסעיף זה, ושהותרנו מקום לפוליטיקאים להכריע על פי הזמן והמקום. לכן גם נמנענו מלהזכיר תחבורה באוטובוסים ועל ידי הקואופרטיבים. ליותר מכך לא יכולתי להגיע. היום, קרוב לארבעים אחוזים מן התחבורה הציבורית באוטובוסים מכל החברות (כולל אגד) פועלת בשבתות. התמורה בביטול המסחר, התעשייה ושאר עבודות (והיא נראית היום רחוקה יותר מאשר בעת בה נכתבו סעיפים אלו) הייתה שווה בעיניי את פתיחת הדיון על שאלת טיב כלי הרכב, החברות שיעסקו בחילול שבת זה, תדירותה של התחבורה והמקומות שבהן תפעל. אני מאמין שהתמודדות נכונה ברצון טוב תאפשר להביא לכך שהתחבורה תפעל על ידי זכיינים פרטיים ובכלי רכב קטנים יותר. במצב זה פוחתת גם הסכנה לפריצת סכר השבת בשל ההתמרמרות של חסרי המכוניות הפרטיות עד לשיטפון חולין גמור ברוב ערי ישראל.

השוואתו של הרב רוזן בין מצבם של מחללי השבת חסרי המכוניות הפרטיות לבין יושבי הדיסקוטקים בשעות הלילה המאוחרות היא השוואה נכונה בשיח הפנימי בינינו. אצל הממורמרים מן הצד של מחללי השבת היא ניתנת להפרכה, ולא בקושי רב.

ג. מעמדם של הרפורמים (לפרק ד/4):

כותב הרב רוזן:

מדוע להקנות לרפורמים מעמד של עורכי נישואין דתיים! כן, ממש כך! לא נישואין אזרחיים שהם בבית משפט אלא מי שירשם לנישואין ברבנות הרשמית יוכל לערוך חופות אצל "רב" רפורמי! דבריו של הרב רוזן בפרק זה הם מאוד לא מדויקים. בסעיף 7 לפרק הנישואין והגירושין נאמר: בתעודת הזהות יירשם המעמד האישי בצירוף הפנייה למרשם. במרשם יצוינו **טיב טקס הנישואין**, זהות מי שערך אותו, מועדו ומקומו. כדי למנוע אי הבנות (אף שלדעתי הסעיף מדבר בעד עצמו) הוספנו בשלב מאוחר יותר לגוף האמנה (עדיין לא נמצא בטיטות המופצות):

במרשם יצוין: **נשוי**. בטקס: **אזרחי** או: **דתי רפורמי**. או: **דתי קונסרבטיבי** (או מסורתית). או: **הלכתי**. או בכל דת על פי הגדרתה.

העורך: פקיד הרישום או הרב פלוני מטעם בית הדין של הקהילה הרפורמית/ הקונסרבטיבית (המסורתית). או הרב פלוני מטעם הרבנות הראשית וכד'.

המקום והזמן יצוינו גם הם.

כלומר, למקרה שהרב רוזן דן בו, יצוין, שפלוגי נשוי בטקס דתי רפורמי, בעוד שנשוי על ידי רב שומר תורה ומצוות יצוין כנשוי בטקס הלכתי.

טענתו, שמי שיירשם לנישואין ברבנות יוכל לערוך חופה אצל רב¹ רפורמי אינה נכונה כלל! גם טענתו שהודיתי בכך בדיונים שונים אינה נכונה כלל!

בסעיפים אלו לא באתי להקדים מכה למכה כהגדרתו, אלא להקדים תרופה למכה. בלא סעיף זה, על פי הערכתי, יירשמו ברבות הימים נישואין אצל רב רפורמי כנישואין רגילים בלא ההבדלה הנצרכת בהגדרתם. עיקר מה שרציתי להשיג בפרק זה קשור בסעיף הגירושין, ונדון בו בהמשך.

הסעיף הדן בעניין הכשרות הוצא בדבריו של הרב רוזן מהקשרו. וכך הוא מצטט מתוך האמנה:

תוקם רשות עצמאית לרישוי בענייני כשרות... אפשר שתהיה ברשות זו **מחלקה עצמאית שתנפיק הכשרים**

מטעם גופים רפורמים או קונסרבטיבים.

במקום נקודות ההמשך בדבריו, כתוב, שרשות הכשרות תהיה המוסמכת **היחידה** להנפיק תעודות כשרות. בהמשך כתוב, שייאסר על כל מי שלא הוסמך מטעמה להנפיק תעודות כשרות, ושעונשי העוברים על כך יוחמרו, ויכללו בין השאר שלילת רשיון לעיסוק במזון. כמו כן יותנה כל אישור כשרות בהצגת זהות הגוף נותן הרשיון בכל תווית או שלט על מוצר ומקום מטעמו.

אני סבור, שמצב זה טוב לאין ערוך מן המצב הפרוץ היום.

חלוקת התקציבים על פי האמנה תיעשה על פי החלוקה היחסית בין האנשים הנוקקים לשירותי הדת על פי ההלכה לבין אלו הנוקקים לשירותים מעין אלו בקהילות הרפורמיות. מהכרת המצב היום אני משוכנע, שחלוקה חדשה זו תפעל לטובתנו. בכל מקרה, אינני סבור שעלינו לדרוש תקציבים יותר מן המגיע לנו על פי הנוקקים לשירותנו יחסית לאחרים. לא ניסיתי באמנה להיבנות על בסיס קיפוחם של הרפורמים. ביחסי הכוחות הקיימים בין רשויות הממסד אני סבור שחתירה לאפליה כזו תפעל לרעתנו. לדעתי, עיקר כוחם של הרפורמים היום נובע מבשורתם הרוחנית המרשימה, אלא מיכולתם להצטייר כמקופחים וכנרדפים.

1. **הערת העורך (נ. א.):** לענ"ד עלינו להקפיד שלא לכנות את הרבאיי הרפורמי או הקונסרבטיבי כ"רב", כשם שאף רופא לקרוא לבעל קמיעות בתואר "רופא". על כן יש להעדיף לכתוב "רבאיי" או "רב" במרכאות כפולות. וכן יש לנהוג ביחסי ל"בתי הדין" שלהם וכדו'. **תשובת הכותב:** אינני מאוהב בהכנסת כל כינוי 'רב' לרב רפורמי לתוך מרכאות, או את תרגומו המיידני למילה 'רבאיי'. אני מבין את העושים כך, ומבחינה עקרונית הם אכן צודקים. למרות זאת, במקרא כונה גם נביא שקר כנביא, בלא מרכאות ובלא תואר שקר. כך כונה חנייה בן עזר: "הנביא אשר מגבעון", ואמצייה כונה "כהן בית אל", אף שלא היה כהן. דומני, שלכולם ברור, שאינני מתכוון להכיר בתורתם וברבנותם ולא בגיוריהם, ואינני בטוח אם הכנסת מונחים אלו בכל משפט למרכאות מוסיפה להבנה זו. לאידך גיסא, לטעמי היא משרדת התנשאות שלא במקומה. גם אם התנשאות זו מוצדקת, בסופו של חשבון היא מזיקה רק לנו.

ד. "גיוור" רפורמי (לפרק ד/3):

פרק המרשם הוא חלק מן הפרק הדין על השבות. אני מודה ששאלת השבות וצמצום עליית גויים ארצה מטרידים אותי יותר משאלות המרשם. מתוך הנחה שלא ניתן להשיג הכול, שמתי את הדגש העיקרי על שינוי חוק השבות לטובת עליית יהודים. ייתכן שעשיתי זאת גם על חשבון המרשם; אך אני סבור שגם במרשם, ההישג גדול מן הנסיגה, ואפרט:

1. במצב המשפטי הקיים נרשמים מתגיירים שהתגיירו בחו"ל כיהודים גמורים גם אם "התגיירו" ב"בית-דין" רפורמי.
2. כך פסק לפני מספר שנים גם בית המשפט המחוזי בירושלים לגבי אלו ש"התגיירו" בארץ בגיוור רפורמי, כדי שלא להפלות בין גיוור בארץ לבין גיוור בחו"ל; אפליה שאין בה כל הגיוון.

3. ערעור ועתירה בעניין מונחים כבר למעלה משנתיים על שולחנו של בית המשפט העליון, והוא עושה דבר העלול להתגלות כחמור יותר מרישום מתגיירים בבית דין רפורמי כיהודים. הוא נושף בעורפם של בתי הדין לגיוור, ולמעשה מתנה את תוצאות פסק דינו הצפוי בכך שהגיוור על פי ההלכה לא יקשה מדי על המתגיירים, ולא יעכב או ימנע יתר על המידה את גיוורם. בעקיפין הוא מתערב בכך בשיקולים ההלכתיים לגופם. כרגע זוהי בעיה רדומה, משום שהגויים הרבים שעלו הנה אינם מעוניינים בגיוור. אך מחר, לכשתבוא עליה מדרום אמריקה וממקומות אחרים, עלול מצב זה להשתנות.

4. באמנה קבענו, שבמרשם יירשם גם טיב הגיוור. כלומר, מי שהתגייר בבית דין רפורמי יירשם כגור שהתגייר בבית דין רפורמי, ויירשמו פרטיו של בית הדין. זה בניגוד למצב הקיים, שבו מי שהתגייר בבית דין רפורמי (בשלב זה בחו"ל בלבד) נרשם כיהודי ללא כל הבדל בינו לבין מי שמתגייר כהלכה.

5. אמנם בתעודת הזיהוי הוא יירשם כיהודי, אך בתעודה יאמר במפורש שהרישום בה כפוף לנאמר בפירוט במרשם. עוד נאמר באמנה, שהרישום בתעודה ובמרשם מבוסס על הצהרתו של הנרשם, ויש והיא משקפת רק את הצהרתו, ואין בה ראייה לנכונותה. דבר זה ייכתב גם בתעודה עצמה. לכן נמנעתי מלדרוש ראיות מן המצהיר, והסתפקתי בכך שרשמנו שהצהרה שאינה אמת מהווה עבירה על החוק, המזמינה את העונשים הנלווים לכך. אגב, בית המשפט כבר קבע, שפקיד הרישום אינו צריך לחקור ולדרוש אחר הצהרת הטוען לגיוור, ודי באישור שיביא מבית כנסת אלמוני בקהילה רפורמית כלשהי אי שם בעולם.³

2. **הערת המערכת:** דברים אלו נכתבו לפני פסיקת בג"ץ בנושא, שהכירה גם ב"גיוור" רפורמי הנעשה בארץ.

3. **הערת העורך (נ. א.):** מן הראוי לשים לב להיבט נוסף. אף שאין שום משמעות **חוקית** למה שנרשם בתעודת הזיהוי, הנושא מאד טעון **רגשית**, ולא בכדי. רישום זה משמעותי מאד **לתודעה** של החברה, ואף לתודעה של מחזיק התעודה. מי שהוכר על ידי מדינת ישראל כיהודי, על פי תעודת הזיהוי, רואה את עצמו כיהודי לכל דבר וענין, ואף החברה הישראלית החילונית מכירה בו כיהודי גמור. כל זמן שלכל הפחות באופן רשמי ישנה הקבלה מלאה (כמעט) בין ההגדרה ההלכתית של הזיהוי היהודית לבין הגדרת החוקית כפי שהיא מופיעה בתעודת הזיהוי, נשמרת **הזיקה לזהות היהודית המקורית, שיש בה זהות מוחלטת בין דת לבין לאום**. שינוי מהותי של הקריטריונים לרישום, ייצור זהות יהודית **חדשה**, השונה באופן מהותי מן הזיהוי היהודית המקורית; מה שיפרום עוד יותר את הזיקה בין החלקים השונים של העם, שאף שהם חלוקים בהשקפותיהם ובאורחות חייהם, הם לפחות מחוברים בתודעה של זהות משותפת. הערה זו - כוחה יפה ביתר שאת למה שכתב בפרק הבא.

תשובת הכותב: קושי זה הוא נכון ואמיתי, והערה זו מגבירה את בהירותו. השאלה היא בראש ובראשונה, מהו נכון לעשות לאור העובדה שכבר שנים רבות נרשמים מתגיירים בבתי דין רפורמיים בחו"ל כיהודים גמורים במרשם ובתעודה, ודבר זה צפוי בכל שעה להיות גם לגבי גיוריהם בארץ, אם לא נשיב את רצונו של בית המשפט במספר הגיורים שאנו מנפיקים על פי ההלכה בלא להכביד

6. עוד אציין, שנמנענו מלהכריע במפורש בשאלה מיהו זרם מוכר. הותרנו זאת בידי הממשלה. ואם כולנו (גם אני!) כל כך בטוחים שהממשלה תכריע לטובת הכרה בזרם הרפורמי, ושכך משתקף נאמנה חוסר כוחנו הפוליטי, האומנם משענת הקנה הרצוף של הסטטוס קוו' הוא נחמתנו היחידה בעונינו, ועליו אנו בונים את כל עתידה של המדינה היהודית?
7. עיקר העיקרים: קבענו באמנה, שביט דין רפורמי (בהנחה שיוכר על ידי הממשלה) לא יוכל "לגייר" אלא את המשתייכים בפועל לקהילה הרפורמית, ושכך יהיה הדין גם לגבי גיורי חו"ל. כך ניסיתי להסיר את האיום, שביט דין בחו"ל יגיירו את כל מאן דבעי סל קליטה מממשלת ישראל. הם עלולים מחר לעשות זאת תמורת תשלום מן המתגיירים או לבקשת חוגים שונים בארץ להביא הנה גויים רבים, כביכול כדי לאזן מבחינה דמוגרפית את הריבוי הטבעי הערבי, ולמעשה כדי לאזן את הריבוי הטבעי של החרדים ושל המתנחלים. ידוע לי על גויים רבים שהגיעו ארצה מרוסיה באמצעות תשלום לפקיד רישום ברוסיה, שרשמו אותם כיהודים.

גם בארץ איימו הרפורמים לגייר בגיור המוני את רבבות אלפי הגויים הגרים כאן לכשיינתן להם. באמנה מנענו אפשרות זו.

8. שוב אזכיר, את עיקר מאמציינו בפרק זה השקענו בחוק השבות עצמו, וחשיבות השינוי בו - לצמצום הגעתם של מאות אלפי גויים לארץ מכוח קרבת משפחה ליהודי - גדולה לאין ערוך מן הדגלים שאנו מנסים כאילו לנופף בהם במאבקנו העקר עם הזרמים האחרים.

התמונה העולה מדבריי שונה באופן משמעותי מן התמונה המבהילה של כניעה טוטלית, שצייר הרב רוזן על פרק זה באמנה. ניתן לבדוק בגוף האמנה מי משנינו צדק. עוד אומר, שהוויכוח בין שנינו בנושא זה ובנושא להלן כבר עלה בעיתון "נקודה" (כסלו תשס"ב, שבט תשס"ב). לדעתי היה די בכך.

ה. סעיף הלאום (לפרק ד/2)

הרב רוזן יוצא בפרק זה במילים חריפות, ואף מעבר לכך, נגד סעיף הלאום. אבהיר את עמדותי בנקודות בפרשה סבוכה זו:

1. בתעודת הזיהוי קיים סעיף המציין את הלאום אליו שייך המחזיק בה. בסעיף הדת יוכל להירשם כיהודי בן לאם יהודיה או מי שהתגייר. בן לאב יהודי ולאם גויה לא יוכל לרשום עצמו כבן הדת היהודית, שהרי זו אינה מכירה בו.
2. לגבי סעיף הלאום המצב סבוך יותר. יש בארץ היום רבבות, ואף יותר מכך, שהם בניס לאב יהודי ולאם גויה, והם

על הגרים. הפיתרון שהצעתי פותר לפחות את בעיית המרשם, ולדעתי הוא העיקר. יש פיתרון כלשהו גם בכך שהתעודה לא תשקף את האמת אלא את ההצהרה. אני מסכים שהקושי הוא עדיין גדול. ושוב, ההישג העיקרי הוא בצמצום ההגירה של גויים גמורים לארץ.

לכך יש להוסיף עוד שתי הערות: (א) ייתכן שישנה מעט הפרזה ביהוי הזהות האישי של האדם בחברתו ואצל עצמו עם הכתוב בתעודתו. יש להניח שרובם המכריע ביותר של מחזיקי תעודת הזהות בכלל לא שמים לב לרישום הלאום, ומעולם לא טרחו לעיין בתעודתם מלבד להיזכר בתמונתם, במספר הזיהוי של בניהם או בחותמת על הליכתם לקלפי. (ב) אלו שאנו מדברים עליהם מעוניינים בזהות **ישראלית** יותר מאשר בזהות **יהודית**, זהות שמשקלה פוחת והולך בחברה הישראלית.

אינם צוענים. יש להם לאום. האם נוכל לרושםם כאבורבייג'נים או כטג'יקיסטנים? האומנם טובתנו היא שנהפוך למדינה רב-לאומית? אינני מדבר כאן על גויים בני גויים משני עבריהם, שאני מיצר על כך שבאו הנה, והם גם לא יוכלו לרשום עצמם כבני הלאום שלנו. אני מדבר על בנים לאב יהודי, שבדרך כלל גדלו והתחנכו כיהודים, ואף שאינם יהודים, שהרי אימותיהם גויות, כבר הבאתי במבואות לאמנה את הפוסקים הסבורים שמצוה עלינו להעלותם ולקרבתם לצורך גיור לבל יידח ממנו נידח. האומנם נקיים הלכה זו ברושמנו אותם כבני הלאום הרוסי? האומנם סבור מאן דהו שתביעה שלנו לרשום כך תתקבל בהבנה על ידי משהו?

לא רציתי שנרשום אותם כבני הלאום היהודי, משום ש'יהודי' הוא גם מושג הלכתי, ולא רק מושג לאומי, והרי הם אינם יהודים על פי ההלכה. חיפשנו מילה שאינה הלכתית טהורה, והעשויה לכלול בתוכה בדיעבד גם בנים של יהודי וגויה. המילה 'עברי' במקורותינו אינה כוללת רק יהודים על פי ההלכה, לפחות לדעת חלק מן המפרשים. לא אפרט, משום שמילה זו לא נקנתה על ידי צבור שומרי המצוות, בשל הקשריה המודרניים המזכירה להם את ה'כנענים' מלפני יובל שנים, וספגה מחאות חריפות. הרב רוזן יודע היטב, שחזרנו בנו מהגדרה זו. אולם עלי לומר שהאיסטיסיות הזאת היא לדעתי, מותרות, והאלטרנטיבה תמיד תהיה גרועה יותר.

בגירסה החדשה של האמנה הצעתי אני להגדרת הלאום של בנים לאב יהודי ולאם גויה את השם **'עם ישראל'**. שם זה הוא כללי יותר מן השם 'יהודי', הוא פחות טעון מבחינה הלכתית, ובמקרא כוללות נגזרותיו גם בנים מעורבים שעלו עם אבותיהם מן הגלות (אף שלדעתי עדיפה המילה 'עברי')⁴. בעקבות פסילת 'הלאום העברי' חזרה פרופ' גביון לטענתה המקורית, שיש למחוק את סעיף הלאום מתעודת הזיהוי, וכהצעתו של הרב מלכיאור ושל תנועת מימד. על פי הבנתי במאמר זה של הרב רוזן ובדברים קודמים שלו, הוא עצמו יחד עם רבנים נוספים מוכנים לתמוך בעמדה זו של מחיקת סעיף הלאום.

אני חולק על כך מכל וכול. מדינת ישראל אינה מדינה של דת. היא מדינת הלאום היהודי, מדינתו של עם ישראל. המניע העיקרי שלי לכתיבת האמנה היה הרצון לתרום להכרעת המאבק שניטש במדינה כבר שנים על השאלה אם מדינת ישראל היא מדינת העם היהודי, או שמא מדינת כל אזרחיה, ויהודי, ערבי, ועובד זר שהתאזרח כאן נרשמים בלא הבחנה ביניהם. ההשפעות של טשטוש סעיף הלאום על מאבק זה הן בלתי נסבלות לדעתי, גם אם לא הייתי הולך לפרק את האמנה על סעיף זה. לכן באמנה רשמנו, שלא הגענו לעמק השווה בסוגיה זו, והותרנו את המחלוקת בעינה.

3. שאר דבריו של הרב רוזן בפרק זה ופרשנותו לפרק אינם נכונים לדעתי. אין טעם להכביר בהן מילים, משום שהסעיף התבטל, ובמהדורה החדשה לשון סעיף הלאום היא:

לא הצלחנו להגיע להסכמה בעניין רישום הלאום במרשם ובתעודת הזיהוי. אנו מפרטים את המצב הקיים, את הקושי, ואת הצעותינו, בדברי ההסבר הנפרדים. יעקב מדן ממליץ, שאדם יוכל לציין כלאומו את

4. **הערת העורך (נ. א.):** לאור מה שנכתב בהערה הקודמת, נראה שיש להציע את המונח: "בן לעם ישראל". כך נשמרת הגדרת המושג "עם ישראל" במשמעותה המקורית והמקודשת, ומשמעות הכתוב היא שנושא תעודת הזהות מקיים זיקה לאותו מושג, ואנו מתייחסים אליו כאל בן ברית שלנו על כל המתחייב מכך.

תשובת הכותב: בעבר ניסיתי דרך דומה, וניסחתי 'בן לעם היהודי'. הרעיון נפסל ע"י משפטנים על הסף בשל אורכו ומורכבותו. יש לחשוש, שאם נציע שוב הצעה שלא תתקבל מסוג זה, אנו ניוותר בלא סעיף הלאום בתעודת הזיהוי. אני מעדיף ניסוח פחות טוב ושיש לו סיכוי טוב להתקבל, מאשר ניסוח טוב יותר עם סיכוי פחות טוב.

עם ישראל' אם הוא בן לאם יהודיה, בן לאב יהודי, או שהתגייר. רות גביון ממליצה לבטל את רישום הלאום במרשם ובתעודת הזיהוי מכל וכול.

ו. נישואין וגירושין (לפרק ד/1):

הותרתי פרק זה לסוף הדיון, משום שבו אני מודה במקצת. זאת, אף שגם בפרק זה ישנם דברים שאינם נכונים כלל בפרשנותו של הרב רוזן. מכל מקום, שקלתי את הוויתור העמוק שוויתרתי ואת הקלקלה העלולה לצאת ממנו, נתתי להם פתרונו ככל יכולתי, והכרעתי לאחר התייעצות לטובת הוויתור, מכיוון שבו הותנה מה שהיה חשוב לי להשיג בפרק זה ולא יכולתי לוותר עליו בשום פנים.

ו. נשואה הלכתית וגרושה אזרחית

הרב רוזן טוען נגד העולה מן האמנה בסעיף 9, שמי שנישאה בדרך הלכתית תוכל להתגרש בבית משפט אזרחי. הסעיפים באמנה החשובים לדיון בעניין זה הם (ההדגשות - לצורך מאמר זה בלבד):
 סעיף 2: נישואין יהיו בין גבר ואישה, **פנייים**, בגיל הקבוע בחוק, ושאינן בנייהם קרבה משפחתית אסורה.
 סעיף 6: המדינה תכיר בנישואין שנערכו בחו"ל, אלא אם כן הם נוגדים את התנאים המנויים בסעיף 2.
 סעיף 11: יהודי ייחשב **פנוי** לצורך סעיף 2 רק אם הוא נחשב **פנוי** הן לפי הדין האזרחי והן לפי ההלכה היהודית.
 סעיף 14: תבוטל ההכרה המשפטית הגורפת ב"ידועים בציבור" ובזכויותיהם. זכויותיהם של מי שחיים יחדיו שלא במסגרת נישואין תוסדרנה בחוזים ובהסדרים מיוחדים לפי הצורך.

מסעיפים אלו עולות שתי נקודות לגבי דברי הרב רוזן:

א. הטענה העיקרית העולה מדבריו היא שאישה תוכל לנצל את תוארה כ'גרושה' כדי להינשא בשגרירות פנמה וכד'. טענה זו אינה נכונה, משום שאדרבה, בניגוד למצב הפרוץ הקיים היום, המאפשר נישואין דרך הפקס והדואר האלקטרוני בחסות המרשם של מדינה זרה, סעיף 6 באמנה מונע זאת, ואם אין האישה פנויה על פי ההלכה, היא לא תוכל להינשא או להירשם במדינת ישראל כנשואה לבן זוגה השני.

ב. סעיף 11 לא בא רק לפרש את סעיף 9 הנזכר בדברי הרב רוזן ולפתור את בעיית הנישאת בנישואין הלכתיים ו'מתגרשת' בבית משפט. סעיף זה בא בעיקרו לפתור גם בעיה של כל מי שנישאת בנישואין חו"ל, בנישואין אזרחיים או על ידי רב קונסרבטיבי או רפורמי. נאמר בו, שכולן חייבות להיות פנויות על פי ההלכה כדי שתוכלנה להינשא בשנייה. על סעיף זה ניהלתי מערכה קשה ביותר, וברצוני לבאר:

לדעתי, המצב כפי שהוא עכשיו, שתביעותיהם של הרפורמים ושל הקונסרבטיבים בבתי המשפט לשוויון בגיור נענות בזו אחר זו, פותח פתח, שמחר נתקשה מאוד לסגור אותו, לשוויון גם ברישום נישואין וגירושין. הלחצים הכבדים שבהן נתונות מסורבות הגט יפנו אותן ל"בתי הדין" של הרפורמים ושל הקונסרבטיבים, ואלו כבר הבטיחו לא פעם טיפול זריז ויעיל במסורבות הגט. גיטין אלו יוכרו על ידי החוק, ואנו נמצא עצמנו במצב של חוסר שליטה בשאלה מי היא אשת איש ומיהו ממזר.

שתי הרעות החולות של מצב זה, שלדעתי, קירבתנו אליו אינה יכולה להרשות לנו להתעלם ממנו, הן: (א) התרת אשת איש לנישואין בחסות החוק של מדינת ישראל, ומדובר בנשים רבות. (ב) הצורך לכתוב ספרי יוחסין, שיבדילו את ציבור

שומרי המצוות מן האחרים בהיתרי החיתון. כניסה לגטו של יוחסין, שיבדיל אותנו מכלל ישראל - רעתה רבה מכדי לתארה בשורות אלו, ועמדתי עליה במבוא לאמנה. רבים מבנינו לא ישלימו עם חומות גטו אלו, ויפרצו אותן גם שלא על פי ההלכה.

אלו הן הסיבות לכך שהסכמתי לוותר על דברים חשובים, ובלבד לשמור על כך, שבמדינת ישראל לא יוכל להינשא יהודי, שאינו פנוי על פי ההלכה, גם אם נישא בנישואין אזרחיים, רפורמיים או קונסרבטיביים.

2. מסלולים נפרדים

עמדה בפניי האפשרות, ואני יודע שיש רבנים שהיו מעדיפים אותה, ללכת בשיטת המסלולים הנפרדים, ולקבוע, שנישואין שנערכו במוסד רפורמי יותרו אף הם בגט שיינתן במוסד רפורמי, כיוצא בו בנישואין בבית דין קונסרבטיבי, וכן בנישואין אזרחיים, והפה שאסר הוא הפה שיתיר. ממילא, נישואין על פי ההלכה יותרו רק בבית דין על פי ההלכה. החילונים והרפורמים מעוניינים מאוד בהסדר כזה. הכול יודעים את התלאות הנערמות על פי ההלכה בדרכה של אישה מסורבת גט, והכול יודעים, שבתי הדין הקונסרבטיביים מקילים מאוד בדיני כפיית גט, ושוקלים אף הפקעת קידושין מעיקרא. במדינת ישראל, שבה לא עלה מספר הזוגות הנישאים כל שנה ברבנות הראשית במשך למעלה משלושים שנה, פתרונות אלו הם פתרונות קלים וטובים.

הבעיה הגדולה לדעתי היא, שהנישואין של הקונסרבטיבים עונים בדרך כלל, למיטב ידיעתי, על דרישות ההלכה, והטקסים שלהם זהים במידה רבה לאלו שלנו. הגיטין שלהם הם הבעייה אמיתית. וזאת, הן מן הסיבות שהזכרתי לעיל, והן מן הסיבה הידועה לכול, שהלכות קידושין הן בדרך כלל קלות ופשוטות, ואילו הלכות גיטין סבוכות, ויש בהן הקפדה על קוצו יו"ד בשל חומר התרת אשת איש לעלמא.

זאת ועוד: פוסקים רבים מבני הדור הקודם (הרב פיינשטיין, הרב הרצוג, הרב ישראלי ועוד) התירו לשוק אישה הנשואה בנישואין אזרחיים או ידועה בציבור של גבר מסוים - אף בלא גט. נועצתי עם רבנים לפני שהצעתי את נוסח האמנה להגדרת נישואין אזרחיים (עדיין אינו מופיע בטיטת האמנה הנוכחית) בדרך שיייתכן שלא תצריך גט אף למיעוט הפוסקים המחמירים. אך בשיחה ארוכה שהייתה לי עם הרב מרדכי אליהו שליט"א בנושא זה טען הרב בתוקף, שאף נשים אלו צריכות גט כדי להתירן, ושיטת המסלולים הנפרדים תתיר אשת איש לעלמא⁵.

ניסיתי לחשוב על דרך אפשרית באמנה, שתותיר את המסלולים נפרדים לגבי גירושין באי הזדקקותנו לרשות חילונית, ותותיר את הגיטין גם לגבי הנזקקים לשירותיהם של הקונסרבטיבים וכד' בידי אנשי ההלכה, ולא מצאתי פיתרון טוב (ומתקבל גם בצד השני) מהגדרת מעשה בית המשפט כגירושין בטקס אזרחי, והגדרת מעשה בית-דין של הרבנות כגירושין בטקס הלכתי, ושכך ייכתבו הדברים במרשם.

5. למען הסר ספק אומר, שהבנתי מדבריו של הרב אליהו שהוא מתנגד ליוזמת האמנה גם בלא להיכנס לפרטיה. עוד הבנתי ממנו, שהוא מאמין, שבעזרת החכ"ם הדתיים והחוק נוכל לעמוד כחומה בצורה על שמירת חומות הדת במסגרת ה'סטטוס קוו'. ממילא אין לנו להיכנס לכל יוזמה שתפרש אותנו כמוותרים וכנסוגים.

3. נישואין שניים לגרושה אזרחית

נותרה בפניי הבעיה השנייה שהעלה הרב רוזן, והיא, שאף אם אישה שלא נתגרשה על פי ההלכה לא תוכל להינשא במדינת ישראל, לא בטקס הלכתי, לא בטקס קונסרבטיבי או רפורמי ולא בטקס אזרחי, עדיין היא תהיה 'גרושה' בתודעתה בשל הרישום בתעודת הזיהוי שלה, ותתיר את עצמה לאיש זר, גם אם לא תוכל להינשא לו.

תשובתי לבעיה זו אינה מספקת, ומצטרפת לטענה שאחריה.

גם היום יכול בית משפט להורות על פרידתם של בני הזוג ולאסור על אחד מהם להיכנס לדירת השני. אישה החיה בנפרד מבעלה, ומעוניינת להתגרש ממנו, ושההלכה אינה מכתובה את צעדיה, אינני יודע מה ימנע אותה גם במצב היום מלחיות עם גבר מחוץ לנישואין. אומנם, תוספת התואר 'גרושה' בתעודת הזיהוי עלולה להשפיע על החלטתה לחיות עם גבר זר, אך אינני בטוח שמשקלה רב. זאת בעיקר בשל העובדה, שהוספנו לפרק הגירושין האזרחיים גם את אמירה המפורשת שהגירושין הם הטקס אזרחי, וגם הבהרה של בית המשפט, שלא ניתן להינשא על פי החוק עד שיוסדר העניין בבית הדין. (הסעיף שציטט הרב רוזן בכך מן האמנה אינו מעודכן.) זאת גם בשל כך שאינני בטוח שבתי המשפט ימחרו להכריז על גירושין בלא סיום התהליך ההלכתי, וזאת מחשש לתקלה ולבלימת ההליך ההלכתי בשל התערבותם. אם כי מדובר בחשש שוודאי אין להתעלם ממנו.

בכל מקרה לדעתי, שאלת הרווח מול ההפסד באלטרנטיבה, שהיא שיטת המסלולים הנפרדים, מביאה אותי להכריע כפי שהכרעתי.

4. דעת החולקים

ניתן לחלוק על ההסכם באמנה בעניין זה מאחת משלוש סיבות:

א. ללכת בדרך שהבנתי מדבריו של הרב אליהו שליט"א, ולהאמין, שבכוחנו להמשיך את המצב הקיים, ואין לנו לחוש לכך שבית המשפט העליון יאשר הקמת בתי דין קונסרבטיביים ורפורמים מחד, ואף יותיר את המונופול על כל ענייני האישות בידי הרבנות, מאידך. התייעצתי עם משפטנים. חלקם סבורים כדעתי, וחלקם סבורים שבית המשפט העליון לא יעזי לעשות זאת. לדעתי, הסיכון באפשרות זו הוא רב, ויש להביא בחשבון את המפולת שתהיה אם אפשרות זו לא תתממש, ותאבד לנו כל שליטה על יכולתה של גרושה שלא על פי ההלכה להינשא על פי חוק המדינה, ובלא שחוק זה יבדיל בין נישואין כשרים לנישואין של אשת איש לגבר זר. יש לזכור עוד, שגם בחוק כפי שהוא היום ניתן לעקוף את כפיפות המדינה לבתי הדין על ידי נישואי חו"ל או פקס.

ב. ניתן לומר, שהכרעתי במשקל הבעיות הייתה שגויה, ולהציע את שיטת המסלולים הנפרדים. החילונים ישמחו לקבל הצעה זו, ואוכל לחזור בי מהצעתי.

ג. ניתן לטעון, שבלאו הכי עלינו לכתוב ספרי יוחסין ולא לסמוך על רשומות מדינה והחוק, להפקיר את הזירה למתירי אשת איש לעלמא ולהתחתן רק על פי רשימותינו, ובלבד שידינו לא תהיה במעל הפקרה זו, ושבית המשפט יעשה אותה בעל כורחנו ולא באשמתנו, שהרי לא אנו אשמים בהפרת ה'סטטוס קוו'. בעלי גישה זו הם רבים, ואני חולק עליהם מכל הלב. מחירה של גישה זו - שתביא להכנת ספרי יוחסין מתוך אשליה שכל בנינו יסכימו לכך ויילכו בעקבות הדרכתנו, בנוסף לעצם הפקרת עם ישראל לציפורני השקפתו של בית המשפט העליון על החיים ועל ההלכה - הוא לדעתי, מחיר כבד מכדי יכולתנו לשאתו.

ז. דברי סיום

מכסת מילותיי במאמר זה מוגבלת, ולא ראיתי צורך חיוני להתייחס לדבריו של הרב רוזן בשלושת הפרקים הראשונים של דבריו. מנייעי לאמנה מפורטים במבוא הכללי לאמנה ובשולי הפרקים השונים, ואין כל דמיון ביניהם ובין ניתוחו של הרב רוזן את מנייעי.

רק זאת אומר: אני משוכנע שאיש מקוראי המאמר אינו מכניס למטבחו מקרר משנות החמישים, ואינו נוסע במכונית משנות החמישים. כולנו מודעים לשאלה עד כמה השתנה העולם מאז. רק ה'סטטוס קוו' משנות החמישים נותר בתודעתנו שמח ומאיר כביום נתינתו, הלכה למשה שפירא מבן גוריון, שכל הכופר בה אין לו חלק בתורת משה. אנו מסוגלים להצדיק בדיעבד כל מאבק אלים לסגירת רחוב בר-אילן בשבת, ולתת לפתיחת קניונים ומפעלי תעשייה (דוגמת 'אינטל') בשבת לחמוק בין אצבעות תודעתנו. אנו ניאבק כאיש אחד נגד רישומם של בני גויה אחת כיהודים, וניתן אגב זאת לחוק המאפשר עליית מאות אלפי גויים ארצה לעבור בכנסת בתמיכתנו. אנו נמסור את נפשנו על כך שלא יתקבל שום פסיק בחוק שיכיר בעקיפין בזרם הקונסרבטיבי כקיים, ומול עינינו קמים בתי משפט לענייני משפחה המחליפים את בתי הדין בכל הדיונים בין איש לאשתו, גורמים בעקיפין לכפיית גיטין שלא כהלכה, ואין פוצה פה ואין מצפצף.

על פי מחקרים חדשים, תשעה אחוזים מן הזוגות הנישאים היום במדינה הם נישואי תערובת, בעוד שמספר הנישאים ברבנות אינו עולה. הם כולם נוסעים לקפריסין ומחתימים שם את תעודותיהם, וכעבור שעות מספר הם חוזרים ארצה ונרשמים כאן על סמך רמאות ידועה זו כנשואים גמורים לכל דבר. אנו חתומים על רמאות זו ואחראים עליה מעצם ישיבתנו בממשלות ישראל במשך רוב השנים.

אינני זוכר שום דיון רציני ומחייב, שנערך על סדרי העדיפויות שלנו בהגברת הקשר בין התורה לבין המדינה וחוקיה. הקטנים נושאים את עיניהם לגדולים, הגדולים לגדולים מהם, והגדולים מהם עסוקים בענייני תורה וציבור חשובים עד שאין להם זמן לעסוק בזוטות אלו לפרטיהם.

לפני מספר חודשים נפגשתי בנושא האמנה עם הרב שמואל אליהו, רבה של צפת, ועם הרב יצחק לוי, מנהיג המפד"ל. הרב ש' אליהו סירב לחוות את דעתו על ההצעה שבאמנה לפני שיראה אותה משפטן מוסמך המבין בנושאים אלו. סיכמנו על משפטן גדול המקובל על כולנו, והרב יצחק לוי ואני הלכנו אצלו. עובר לכך שלחתי למשרדו את הרקע לאמנה ואת פרטיה העיקריים. קרה מה שהיה צפוי שיקרה. המשפטן קיבל אותנו באדיבות במשרדו והבטיח להשתדל. אך ידוע לי שדקה מזמנו שווה הון תועפות. ידוע לי גם שהוא עושה מעשי חסד לאין גבול ושיעור לאנשים נזקקים. בינתיים, למיטב ידיעתי, ממתין נושא האמנה על שולחנו...

קל מאוד לפסול את הצעותיי בנוסח של 'איבחת קולמוס וירטואוזית' רעיון עוועים', 'מוח קודח של שוליים כנעניים', ולשלוח אותי לתחום היחיד שאולי אני מבין בו משהו, דיבורים על תנ"ך והגדה. אני אכן משוכנע שיש רבים טובים ממני לעסוק בהצעה מתקבלת על הדעת בנושאים אלו. אדרבה, יביא אותם הרב רוזן לעסוק בכך ולכתוב הצעה מתקבלת, ואני אשמח לחזור בי מכל מה שכתבתי.

אני פונה לרבני 'צהר' ומפציר בהם, להקים מתוכם וועדה של שלושה רבנים, שתבחן את הצעותיי. היא תשמע את טענות מתנגדיי ואת טענותיי, תשב על המדוכה ותכריע. אם תדחה אותן, לא יהיה לי מנוס מלקפל את הצעותיי, ולומר, שלא רצה ה' את פועלי. אם תאמץ אותן, לפחות חלקית, תקום וועדה גדולה יותר ותדון בהן שוב. שמא ייצא לפחות מחלק מן הדברים משהו טוב.

בשולי הסיום

שלא כדברי הרב רוזן, האמנה אינה משדרת פחד. היא משדרת חששות מוגדרים ממצב ההולך ומתפתח ומנסה לפתור מצב זה. היא גם לא משדרת אופוריה כדבריו. היא משדרת תקוה. צדק תא"ל אפי איתם באומרו לפני חודשים מספר, שמדינת ישראל אחרי פרוץ מלחמת אוסלו היא מדינה יהודית יותר מאשר לפני כן. הצימאון למה שהתורה משדרת ניכר בכל פינה. אנשים מימין ומשמאל פונים ומתעניינים. לדעתך, הדבר העיקרי המונע את שילובו של מנוע זה בגלגלי ההילוכים ואת הפיכתו לדבר מעשי הוא הפחד. הפחד הבלתי מוצדק מפני הכפייה, ההתערבות בחיי הפרט ואי השוויון שמשדרת **כביכול** התורה. האמנה מנסה לשדר עקרונות השייכים לכולנו, ולא רק 'אינטרסים' כביכול, של 'הדתיים'. האמנה אינה מתיימרת להחזיר ולו איש אחד בתשובה. אך היא מתיימרת להסיר מעט מזעיר מחומות הפחד וממגדלי השנאה שבראשן. אם נחמיץ זאת בשל הצורך לבצר את חומות התורה, אשרינו. אם נחמיץ את שעת הרצון בשל חוסר זמן, בשל חוסר תשומת לב לפרטי האמנה כפי שהם באמת ובשל חוסר זמן, כוח או אומץ ליצור לה אלטרנטיבה אמיתית שתבוא במקומה, חבל...⁶

הרב ישראל רוזן

תגובה לתגובה

תשובת הרב יעקב מדן (להלן: רי"מ) להשגותיי מלאתני צער רב, מדבריו נראה כי הוא לא רק 'מודה במקצת' אלא מודה בכל (אם כי, יש להניח שהוא לא יסכים לקביעתנו זו⁶). חלק ניכר מדבריו משבח סעיפים שלא אליהם כיוונתי את בקורתך, ולא אתייחס אליהם. אני, אפוא, בקצירת האומר "על ראשון ראשון", כסדר דבריי, מן החמור אל הקל: **א. ממוזרים בחסות האמנות:** מדברי רי"מ עולה כי הוא 'מודה באשמה' של מתן מעמד 'גרושה' לאשת-איש מובהקת, ע"י התרת נישואין הלכתיים בבית משפט אזרחי. מעולם לא הוצע כזאת בישראל, והתוצאה לא תאחר לבוא בבחינת "מעוות לא יוכל לתקון". גם לאחר תשובתו לא התברר לי מה הרווחנו ע"י צעד זה.

ב. יצירת 'עם חדש': נראה כי רי"מ מודה ביצירת 'עם ישראל' חדש. לדידי, תואר זה חמור שבעתיים מגירסתו הקודמת 'עברי', והוא מאפשר לגויים גמורים (בנים לאב יהודי, וכן 'מצטרפים' [לגירסא קמא?]) להיות בכלל "בשם ישראל יכונה".

6. הערת המערכת: כדי שלא להמשיך ללא קץ בסבב של "תגובה לתגובה", ויתר הרב יעקב מדן על תגובה נוספת, אך הדגיש שאכן אינו מקבל את דבריו של הרב רוזן.

מתוך תשובתו של ר"מ אני למד שאכן הוא נדחק ליצירתיות זו מתוך 'הבנת האחר'; הזדהות עם מצוקתם של צאצאים לנישואי תערובת בדבר לאומיותם המעורפלת. לפנינו **מירשם בדוק להתבוללות 'עם תעודות' בחסות האמנה**, עקב פתרון 'בעיה' שלא התעוררה. אגב, מהי לאומיותו של בן לאב בלגי ואם הולנדית? ובכלל טעות עובדתית בידו; כיום משאירים ריק את סעיף הלאום של נוכרים, ולא רושמים רוסיים, אוזבקים או טג'יקסטנים.

וטעות נוספת בפיו; מעולם לא הצעתי למחוק כליל את סעיף הלאום. התבטאתי רבות, בכתב ובע"פ, נגד הצעה זו שחברו לה כל הבלתי-לאומיים מימין ומשמאל.

ג. בדבריו ישנה כניעה טוטאלית בסוגית 'מיהו יהודי': לאחר פסיקת בג"צ לרשום גר רפורמי כ'יהודי', נותר לי להצביע על כך כי הרעיון כבר הוסכם ב'אמנה' ולא נוכל לקדש עליו מלחמה. יושם לב; התקשורת דיווחה על התנגדות חריפה במיגזר החרדי, וכמעט שלא הזכירה את הציבור הדתי-לאומי. נראה שפסיקה זו 'עוברת מסך' אצלנו ואיננה מרעישה עולמות, ואמנת 'מדן-גביון' תוכיח!

לדעתי, הנגישות למירשם האוכלוסין ע"י מעגל רחב יותר מאשר רושמי הנישואין בלבד (והאדם עצמו) הינה סבירה. יתר נחישות בהתמקחות היה מאפשר לעמוד עליה, והיא קריטית ביותר למניעת נישואי תערובת וטרגדיות משפחתיות. חבל שר"מ הבין יותר מדי את נימוקי הצד השני.

ג. 'שטיח אדום' לרפורמים: מדברי ר"מ עולה שהוא מודה גם ב'אשמה' זו. תגובתו כוללת גירסה חדשנית: במסגרת הנישואין הדתיים (ולא האזרחיים) תהיה תת-חלוקה וזו תכלול נישואים דתיים רפורמיים (שאינם הלכתיים). זהו שטיח אדום שבאדומים!

בענין הכשרות - ציטטתי משפט חד-משמעי מתוך האמנה בדבר הקמת "מחלקה עצמאית שתנפיק הכשרים מטעם גופים רפורמים או קונסרבטיבים". כיו"ב בקשר לחלוקת המשאבים במועצות הדתיות. האין זה פריסת שטיח נוסף? כאמור במאמרי הקודם; 'אמנה' זו מצמיחה לנו צרות רבות שאין הכרח בהם. חובה היא לדון בכל הסעיפים ביתר קפדנות ע"י מי שמיצג את הצד התורני המובהק בחזית 'תורה ומדינה'.

